

MARX

De la agora la piață

José Manuel Bermudo

CUPRINS

Introducere	7
Despre operele lui Marx	11
Drumul sinuos spre filosofie	13
Amprenta familiei	14
<i>Gymnasium</i>	17
Universitatea	18
Dubla iluzie emancipatoare	25
<i>Rheinische Zeitung (Gazeta Renană)</i>	26
Sfârșitul iluziei	30
„Introducere“	31
Problema evreiască	35
Înstrăinarea muncii	39
Muncă salariată, muncă înstrăinată	41
Înstrăinarea față de produs și de proces	41
Înstrăinarea în obiect	45
Proprietate privată și muncă înstrăinată	47
Familia și „Sfânta Familie“	51
Cotitura materialistă în <i>Ideologia germană</i>	53
Clasa muncitoare	55
<i>Subzistența mizeră a clasei muncitoare</i>	58
Materialismul istoric	59

Producerea conștiinței	62
Dialectica istoriei	65
Comunismul	69
Gândirea și organizarea revoluției	73
<i>Filosofia mizeriei și mizeria filosofiei</i>	76
<i>Manifestul Partidului Comunist</i>	77
<i>Noua Gazetă Renană</i>	83
Conceperea revoluției	88
Asociația Internațională a Muncitorilor și Capitalul	97
<i>Capitalul, critică a economiei politice</i>	101
<i>Părți slabe ale Capitalului</i>	106
Exploatarea și crizele	107
Viața dublă a „ <i>Herr Kapital</i> “	108
<i>Teoria valorii forței de muncă</i>	109
Orizontul de criză	114
Fetișismul inexorabil	117
Fetișismul mărfii	119
Fetișismul dreptului	126
Și istoria nu se sfârșește niciodată	131
<i>Despre studii marxiste</i>	137
<i>Cronologie</i>	139
<i>Indice de nume și de concepte</i>	143

Introducere

Istoria, scrisă aproape de fiecare dată de învingători, asociază de obicei ceea ce consideră „doctrină ale răului“ cu indivizi concreți. Machiavelli, fiindcă apăruse primatul puterii politice în detrimentul celei ecleziastice, a fost considerat autorul doctrinei bazate pe maxima „Scopul scuză mijloacele“, transmisă de istoriografie ca expresie a răului moral absolut. Asupra lui cade cea mai rea vină, aceea de a fi atribuit acestei doctrine numele său. Ceva asemănător s-a întâmplat cu Marx, al cărui nume a rămas legat indisolubil de comunism. Și fiindcă metamorfozele istoriei au stabilit despre comunism că este asociat indisolubil cu fapte și cu personaje îngrijorătoare (cum ar fi *revoluția culturală*), dacă nu monstruoase (precum *gulagul*), asemenea experiențelor comuniste din Uniunea Sovietică, China, Vietnam, Angola, Mozambic sau Cuba, care au adus o uriașă suferință popoarelor și au ajuns la faliment, marxismul, identificat ca teorie inspiratoare a acestui rău, a rămas în istorie ca un experiment de disprețuit și diabolic. Prin urmare, Marx, care aspira, fundamental, doar la emanciparea oamenilor, atât față de zeii din cer, cât și față de acel zeu terestru atrăgător care se numește „Capital“, a ajuns să îngroașe rândurile acelor care, fiind realmente istorici

în sens de cosmopoliți, contribuind la progresul „spiritului universal“, au fost trecuți la index ca arhitecți ai răului.

Filosoful și teoreticianul Friedrich Engels, în *Discurs funebru la mormântul lui Marx*, afirma: „Pe 14 martie, la trei și un sfert după-amiază, cel mai mare gânditor al epocii noastre a încetat să gândească. Îl lăsasem singur doar cu două minute în urmă și când ne-am întors, l-am găsit dormind liniștit în fotoliul lui, dar adormit pentru totdeauna. Gravitatea pierderii pe care o reprezintă această moarte pentru proletariatul militant din Europa și din America, precum și pentru istorie, nu poate fi măsurată“. Acesta i-a subliniat importanța ca om de știință și l-a comparat cu părintele evoluționismului: „Așa cum Darwin a descoperit legea dezvoltării naturii organice, Marx a descoperit legea dezvoltării istoriei omenești“. În mod analog, Engels a evocat contribuția pe care a avut-o la economie („Marx a descoperit și legea specifică a dezvoltării modului modern de producție capitalist și a societății burgheze pe care acesta a generat-o“) și bogăția analizei lui sociopolitice în intensa lui activitate publicistică, ce poate fi apreciată în articolele sale din *Rheinische Zeitung*, *Vorwärts* din Paris, *Deutsche Brüsseler Zeitung*, *Neue Rheinische Zeitung*, *New York Tribune* și multe altele.

Din nefericire, aceste merite din domeniul științelor sociale nu i-au fost recunoscute de mediul academic din vremea lui, care i-a întors spatele; nici de guvernele care l-au expulzat de pe teritoriul lor; nici de intelectualii, democrați sau conservatori, care s-au întrecut în a-l defăima. „Marx a fost omul cel mai urât și mai calomniat al epocii sale“, ne spune prietenul sau Engels, care consideră că acest dispreț exagerat nu vine de la condiția lui de om de știință, de valoare atestată, ci de la poziția lui politică: „Marx era mai întâi de toate un revoluționar“. O calitate pe care mediul academic nu obișnuiește să o premieze, dar popoarele care tânjesc după emancipare, da. De la ele a primit, pentru

contribuția teoretică și pentru dedicarea față de luptele muncitorști, considerația care i-a fost negată de instituții. Așa că, încheie Engels, „A murit venerat, iubit, regretat de milioane de tovarăși de muncă revoluționari din Europa și din America, de la minele din Siberia până în California“.

Cu siguranță avem de a face cu vorbele unui prieten, spuse ca un panegiric. Pe de altă parte, Isaiah Berlin, în cartea sa *Karl Marx*, în cuvinte de a căror imparțialitate e mai greu să ne îndoim, recunoaște: „Nici un gânditor al secolului XX nu a avut o influență atât de directă, de deliberată și de profundă asupra omenirii precum Karl Marx“. Excelent elogiul din partea unui antimarxist care-și folosește din plin retorica să sublinieze că Marx nu a fost un „scriitor și un orator popular“, că „a scris foarte mult“, dar a fost puțin citit, recunoaștere surprinzătoare a unui om care, după părerea acestui liberal ilustru, era lipsit de calități de mare lider sau agitator popular: „Nu a fost un publicist genial ca democratul rus Alexandr Herzen, și nici nu a stăpânit elocvența lui Bakunin“; enigmatică măreție a celui care și-a petrecut mare parte din viața profesională „la Londra, într-o relativă obscuritate, așezat la o masă de lucru în biblioteca de la British Museum“.

Prietenul și dușmanul sunt de acord cu privire la aportul lui Marx la istoria cosmopolită. Unul anticipează: „Numele lui va supraviețui în timp și odată cu el, și opera sa“, iar celălalt confirmă: „Spre sfârșitul vieții a devenit liderul cunoscut și admirat al unei mișcări internaționale puternice“. Influența lui Marx în istorie nu se pune în discuție, dar în vreme ce prietenul vede în ea efectul logic al măreției sale ca om de știință și lider revoluționar, dușmanul subliniază paradoxul că a fost exercitată de cineva cu calități puține și contradictorii. Un om, în opinia liberalului britanic, cu puține apariții publice, necizelat și lipsit de farmec, dar care îi fascina și pe dușmanii lui cu „energia și vehemența personalității sale, cu îndrăzneala și anvergura punctelor sale de

vedere, precum și cu vastitatea și strălucirea analizelor sale cu privire la situația contemporană". Un om fără calitățile sociale și de seducție ca să facă ce a făcut, să ajungă unde a ajuns. „Secretele Terorii!“, i-ar putea răspunde amuzat Marx.

Numai fanatismul îi poate nega azi lui Marx măreția ca gânditor și lider politic. Odată cu moartea omului, și mai ales odată cu marginalizarea ideilor sale, este ușor să i se recunoască azi ceea ce i s-a negat ieri. Timpurile s-au schimbat și, azi, Marx poate și trebuie să fie citit și interpretat ca oricare alt mare filosof al istoriei. Îi vom examina viața în măsura în care ne poate ajuta să înțelegem evoluția ideilor lui, fără să ne lăsăm furiați de anecdote și de răutăți, nici de hagiografii și exaltări, atât de abundente la biografia lui. Oricum e steril să scotocim în nenorocirile lui forțând paradoxul și să încercăm să le înfrumusețăm, de parcă ar fi fost un geniu: nenorocirile umane nu împiedică istoria, dar nici nu o fac. Deși este oarecum atractiv, aici nu ne interesează acel Marx care, călare pe o mârtoagă la trei dimineața pe străzile din Bonn, îi scandaliza pe locuitori, nici cel care, alături de alți exilați, după cântece și libații, se bătea cu irlandezi sau cu britanici în tavernele londoneze pentru ca apoi să alerge pe străzile din Soho urmărit de poliție, și nu ne interesează nici măcar celălalt Marx, mai puțin cunoscut, tată care plânge sărăcia, boala și moartea copiilor lui, sau cel care, la o vârstă înaintată, scrie soției sale scrisori de dragoste romantice. În spatele chipului impunător al „Maurului“, ocupat de filosof și de revoluționar, se ascunde omul care suferă, regretă, își hrănește sufletul cu poezie și trupul cu escapade nocturne. Aici ne interesează doar gândirea lui, deși aceste alte lucruri nu ne sunt

Portret al lui Karl Marx realizat în 1875

cu totul străine. Tatăl lui, interpretând rolul de Super-eu, vedea deja în fiul lui o tensiune neliniștitoare: „Admițând că inima ta e animată sau dominată de un geniu care nu i-a fost dat oricărui om, este el oare de natură divină ori faustică?” El se întreba dacă dincolo de dezordinea existenței lui neliniștite se mișca un înger sau o bestie, geniu divin sau cel malefic.

Pentru vremurile noastre viața lui Marx este doar un peisaj în care să îi situăm gândirea, un scenariu în care să ne reprezentăm geneza unei filosofii care a perturbat lumea omului. Pentru a înțelege acest fapt nu e suficient să-l motivăm cu convingerile lui și cu dedicarea lui față de emanciparea ființelor omenești: acestei îndeletniciri i s-au dedicat mulți alții care azi au fost mai mult sau mai puțin uitați. *Conjectura* noastră, cea pe care vrem să o ilustrăm aici, este că meritul lui a fost de a insufla certitudine voinței de emancipare a popoarelor, o certitudine care mergea dincolo de simpla exprimare a unei dorințe, „*Yes, we can*“, mai ales că se baza pe garanția științei istoriei. Întrebarea noastră, căreia încercăm să-i dăm răspuns aici, este dacă astăzi, obligați fiind să trăim în prezent, în provizorat și precaritate, un gând atât de globalizant și de raționalizator poate continua să dea claritate și certitudine; în fine, dacă rămâne încă actual, dacă ne mai dă încă de gândit, de luptat, de sperat.

Despre operele lui Marx

Textele și documentele lui Marx au avut o istorie rocambolescă: în centrul luptelor politice, de cenzură, de mistificări și nenorociri, ele oferă material demn de un roman dramatic care, odată cu trecerea timpului, devine comic. Engels a fost desemnat executor testamentar al lui Marx și, la moartea acestuia, scrierile sale au trecut la SPD-ul german sau, mai bine zis, la șefii lui. Fiecare

dintre ei a publicat fragmente inedite, după cum i-a convenit, iar pe altele le-au ascuns în pivniță sub cheie. Nu e ciudat că încă pot exista documente inedite, la urma urmelor multe dintre ele sunt doar pentru interesul arhivarilor, dar e de mirare că texte precum *Critica filosofiei hegeliene a dreptului* nu au fost cunoscute până în 1927, la fel *Manuscrisele din 1844* și *Ideologia germană* până la 1932, și că *Grundrisse* din 1857-1859 a văzut lumina zilei numai în 1939-1941. Este deplorabil faptul că criteriile de editare nu au fost întotdeauna dintre cele mai adecvate.

În ce privește ediția critică a operelor sale, între 1927 și 1935 s-au publicat 13 din cele 42 de volume proiectate de Institutul Marx-Engels din Moscova (IMEM), în rusă și în germană. Apariția în istorie a lui Hitler și a lui Stalin a paralizat publicarea. În 1933 naștii vin la putere în Germania și SPD scoate din țară documentele și le duce în Danemarca. Institutul Marx-Engels-Lenin din Moscova a putut achiziționa însă foarte multe. Curând s-a luat în considerare necesitatea unei noi ediții, una mai completă, mai critică și mai profesională. Ideea s-a ciocnit de obstacole politice, dar s-a realizat în anii 1960, după moartea lui Stalin. S-a început o nouă ediție în germană, cunoscută ca *MEW (Marx Engels Werke)*; primele 42 de tomuri au folosit până de curând drept bază pentru cea mai mare parte dintre traduceri din foarte multe limbi.

În orice caz, printre cercetători se știa că, în afara faptului că erau parțiale, aceste traduceri erau și inexacte din punct de vedere al rigorii tehnice și criteriile de selecționare și îngrijire a documentelor erau contaminate de interese politice. Asta a făcut să se răspândească necesitatea de a realiza o ediție exhaustivă, critică și profesionistă. Proiectul *MEGA-2* a început, în cele din urmă, în 1990. Se estimează că ar putea fi terminat în 2025, adică la aproximativ un secol după primele tentative.

Drumul sinuos spre filosofie

Pe 12 iulie 1806 Renania a ajuns să facă parte din Confederația Rinului, o asociație de state impusă principilor germanici de Napoleon după cucerirea teritoriilor lor. *Junkerii*, cavalerii și aristocrația feudală au acceptat faptul strângând din dinți, așteptându-și revanșa. Aceasta a sosit în 1813, când împăratul a fost învins în bătălia de la Leipzig. Vechiul ordin feudal a renăscut din propria-i cenușă și conglomeratul de regate, ducate, principate și orașe s-a restructurat în numita Confederație Germanică, constituită în 1815 la Congresul de la Viena. Dar istoria e ireversibilă și, când se pretinde repetarea ei, se obține doar o farsă. Cum ne învața Hegel în vremea aceea, lucrurile nu sunt niciodată ca înainte pentru că spiritul care a gustat din mierea libertății își va aminti veșnic de ea și, mai devreme sau mai târziu, va încerca să o obțină din nou.

Codul lui Napoleon, impus Renaniei, era un fel de Constituție egală pentru toate statele, în care, printre altele, se impuneau o declarație a drepturilor omului și cetățeanului (inclusiv sufragiul universal masculin) și un sistem parlamentar; filosofii l-au văzut ca o pătrundere violentă a rațiunii universale în ordinul feudal,

fondat pe favoritisme și privilegii. Suprimat de *Junkerii*, în condiția sa de învins, *Codul* va continua să alimenteze bătălia spiritului liberal și naționalist împotriva forțelor Sfintei Alianțe. În această ambianță s-a născut și a crescut Marx, în această Renanție supusă regimului feudal, dar, în același timp, cea mai iluminată și mai burgheză regiune din toată Germania, respectiv cea care, fiind mai conștientă, suferea mai mult din cauza dominației capricioase a principilor și a obscurantismului aliatei lor, Biserica.

Amprenta familiei

Karl Marx s-a născut pe 5 mai 1818 în Trier (Regatul Prusiei) și și-a luat diploma pe 15 aprilie 1841 la Jena. Pe parcursul acestor ani i-au modelat sufletul trei instituții: familia, școala și universitatea; trei activități și-au disputat modul în care relaționa cu lumea: dreptul, poezia și filosofia. Și, deși nu s-a prevăzut, a prevalat ultima.

Locul de naștere al lui Marx, Trier, era un oraș foarte frumos de origine romană, poate cel mai vechi din Germania. Goethe l-a vizitat în secolul al XVIII-lea și l-a văzut închis, înconjurat pe dinăuntru și pe din afară de ordinea feudală: „În interior e înghesuit, sub presiunea zidurilor de biserici, mănăstiri, capele, colegii, clădiri ale cavalerilor și ale călugărilor; din exterior e înconjurat, mai rău, asediat de abații, instituții de caritate, mănăstiri cartuziene“*. Un oraș burghez care, fizic și spiritual deopotrivă, era închis în formele anacronice ale vechiului regim

* Goethe, J.W., „Campania din Franța”, în *Poetische Werke*, ediția Berlin, vol. 15, Berlin, p. 177, în Gemkow, H., *Karl Marx, Eine Biographie*, Berlin, 1967

feudal. Erau vremuri de restaurație, însă Renania reprezenta un spațiu geopolitic care miroșise spiritul noilor vremuri.

Părinții lui Karl Marx, Heinrich și Henrietta, compuneau o familie tipic burgheză care se bucura de o poziție socială bună și respectabilă. Tatăl lui Marx era un om cult și reflexiv, profesia avocatului și se bucura de recunoaștere și de prestigiu social. Evident spera ca primul născut, Karl, să îi urmeze profesia. Deși a păstrat o legătură puternică cu tatăl său, voința acestuia din urmă i-a condiționat prea puțin viața. Nu același lucru se poate spune despre o altă hotărâre, mai subtilă și mai tăcută, cu mare încărcătură simbolică, a cărei urmă invizibilă i-a influențat poziționarea față de societate și viața încă din primii ani. Vom vedea mai încolo.

Atât Heinrich, cât și Henrietta erau evrei, cu părinți, bunici și străbunici rabini. Neamul lor trăise integrat în comunitatea sa. Precum creștinii care, după Sfântul Augustin, duceau viață dublă, în „cetatea lui Dumnezeu“ și în „cetatea oamenilor“, la fel și evreii erau membri a două cetăți și, prin urmare, le lipsea o adevărată cetățenie: legile le-o negau și religia le impunea să-și subordoneze identitatea civilă identității religioase. Prin educația luminată, cât și prin condiția de evreu, Heinrich Marx trăise cu entuziasm invazia lui Napoleon, care comporta abolirea privilegiilor de genealogie, condiție, rasă și religie. Și deși rămăneau restricții, Heinrich s-a desprins de tradiția de familie și a ales să fie cetățean, lăsând religia ca opțiune privată. Noua condiție de cetățean le permitea evreilor să aleagă și să exercite liber profesiuni și activități și să dispună de drepturi egale civile și politice: tatăl lui Marx nu mai era un *evreu* renan, ci un *cetățean renan* evreu.

Înfrângerea lui Napoleon și instaurarea Confederației Germanice au inversat cursul acestor schimbări emancipatoare.

În ce îi privește pe evrei, noile legi antisemite le-au retras cetățenia: un decret din 1818 le va interzice accesul la funcții publice, un altul din 1822 le va interzice exercitarea profesiilor liberale. Alternativa oferită era să schimbe religia, să adere la creștinism și să-și ascundă descendența schimbându-și numele evreiesc. Heinrich Marx în loc de Herschel Mordechai; mama a mai așteptat câțiva ani (până i-au murit părinții) ca să renunțe la rândul ei. Poate pe Heinrich Marx, un evreu *luminat*, adică „deiudaizat“, mai mult teist decât iudeu, cititor asiduu al lui Voltaire, Rousseau, Lessing, nu-l interesa prea mult abjurarea ebraismului, dar, ca luminat, trebuie să fi suferit mult văzându-se obligat să accepte altă religie. Cu toată prudența, discreția și austeritatea lui, virtuți care se reflectă în corespondența sa, a trăit ca o autentică tragedie faptul că a trebuit să joace acea farsă în fața concetățenilor lui.

Liderul social-democrat german W. Liebcknecht, prieten al familiei Marx, povestește că „Toată viața lui Marx este un răspuns la această acțiune (convertirea tatălui său) și o răzbunare a acesteia“*. Poate e exagerat, dar nu trebuie subevaluată amprenta socială la un copil născut evreu (disprețuit de ceilalți) și fiu al unui evreu *convertit* (disprețuit de ai săi) într-o țară în care evreii erau doar pe jumătate cetățeni. Erau răni care duceau la scindare și la ciocnire cu realitățile sociale. Precum cea pe care a îndurat-o, în adolescență (1834), fiind tatăl lui un creștin liberal discret și civilizată, când poliția prusacă l-a obligat să-și retraceteze public unele declarații în care sugera utilitatea anumitor reforme instituționale. A fost declarat suspect de guvernul prusac doar „pentru că își arătase respectul pentru drapelul francez

* În Lévy, Françoise P., *Karl Marx: storia di un borghese tedesco*, Roma, 1980